

EEN DUISTER DECENNIUM

Ubbo Emmius-lezing Nelleke Noordervliet 2022

Toen ik al wat geschreven had aan deze lezing bleef mijn virtuele pen hangen boven de virtuele pagina. Ik werd mij bewust van de ambivalentie van mijn positie. Zoiets als Schrödingers kat, het beest dat in quantum superpositie op hetzelfde moment zowel levend als dood kan zijn. Ik ben zowel ooggetuige van de tijd die we vandaag bespreken als de historicus die uitspraken zal moeten doen over diezelfde tijd.

De taak van de ooggetuige is om schaamteloos subjectief de wereld om zich heen te beschrijven, of de schaamteloos subjectieve herinneringen eraan op te halen. Het dagboek is niet een genre dat ik met overgave beoefen, maar in de jaren zeventig heb ik er toevallig - met tussenpozen – wel een bijgehouden. Voor het eerst in vijftig jaar wierp ik er een blik in. Huiverend. Wie zou ik tegenkomen in de nogal netjes en vrijwel zonder doorhalingen met de hand geschreven bladzijden? Ik gebruikte het dagboek in de traditionele zin: eerder om mijn innerlijke conflicten en problemen uit te drijven dan om mijn tijd te becommentariëren. Toch drong het straatrumoer wel degelijk door en beschreef ik mijn reacties op verschillende kwesties, zoals het conflict tussen Israel en de Arabische wereld, de dood van Ulrike Meinhof, of de Molukse treinkapingen en gijzelingen. Op bescheiden schaal had ik de behoefte te registreren hoe het 'woelde om verandering', om mijn favoriete columnist uit die tijd te citeren. Mijn oudste dochter gaf ik als tweede naam haar pseudoniem mee: Tamar. In een nooit aan haar verstuurd brief, die wel het dagboek haalde, prijs ik haar om haar hoogst persoonlijke toon, haar stijl, haar inzet, waarmee ze zich onderscheidde van de andere publicisten. Dat al te persoonlijke is iets waarvoor ikzelf terugschrik. Het persoonlijke dringt in velerlei vormomgeving toch wel door.

De taak van de historicus is om het verhaal van een tijd te schrijven op basis van verifieerbare bronnen, die wel afkomstig kunnen zijn van ooggetuigen maar die door de historicus ontdaan worden van het subjectieve. Nu ik beide ben - ooggetuige en historicus - voel ik de onmogelijkheid beide in gelijke mate te zijn. Eén van beide is de baas. U bent gewaarschuwd: de historicus is een ik.

(plaatje)

De cover staat op mijn netvlies geëts. Het had een schilderij van Edward Hopper kunnen zijn: een eenzame vrouw, zittend op de rand van een bed, staart door een open raam naar buiten. Wat zij ziet, zien wij niet. Het kan een landschap zijn, maar net zo goed een rij negentiende eeuwse etagewoningen aan de overkant, of een bedrijventerrein, of de fraaie tuin van een psychiatrische kliniek. Is haar blik verlangend, dromerig, verveeld? In ieder geval roept de titel, die er in dikke rode letters overheen staat, een schurende vraag op. *Het ik-tijdperk*. Wat is dat dan voor een diagnose? Wat heeft zij daarmee te maken? Het is de kerstspecial van HP/de Tijd van 1980. De cover is van Willem van Malsen. John Jansen van Galen kijkt terug op een verwarrend decennium. Het nummer is onsterfelijk geworden en ook tweedehands nauwelijks meer te krijgen. Een journalistieke prestatie van formaat. Wie over de jaren zeventig in Nederland praat kan er niet omheen.

De titel grijpt terug op een geruchtmakend essay in New York Magazine van Tom Wolfe: *The me-decade* uit 1976. Het hier en daar hilarische stuk van Wolfe werd in 1979 overgetoet door Christopher Lasch met *The culture of narcissism*, een lange, pedante, in diepste wezen conservatieve sociologische studie, die toch door zelfs progressieven enthousiast werd onthaald. Het boek van Lasch kreeg ik in 1980 cadeau van een Amerikaanse vriend. In mijn opinie was deze vriend een

weldenkend mens die tot op zekere hoogte mijn kijk op de wereld deelde. Daarom begreep ik niets van het boek. Voor zover ik er doorheen kon komen. Pas nu heb ik het dankzij een bespreking door een Britse sociologe begrepen. In 2022 sta je versteld van de vanzelfsprekende vooroordelen waarmee de samenleving door - zoals we hem nu noemen - de witte, hoogopgeleide man werd bestudeerd. Lasch veroordeelt het individualisme, zoals het naar voren komt in bewegingen als het feminisme, waarin vrouwen het individuele en collectieve recht opeisten als gelijke te worden behandeld en zelf een carrière te mogen hebben, sterker nog baas in haar eigen buik te zijn. Dat was volgens Lasch, kort door de bocht, de doodsteek voor de gemeenschap, de sociale cohesie en het geluk van het collectief. Het ging hem allemaal te ver. De prijs was te hoog. Een werkelijk diep inzicht in de maatschappelijke verschuivingen gaf *The fall of public man* van Richard Sennett uit 1976, maar dat boek las ik pas twintig jaar later.

Bij Wolfe en Lasch vergeleken was *Het ik-tijdperk* van John Jansen van Galen toch een objectiverend hoogtepunt. Uitwassen belachelijk maken, de gevaren van het ijdele individualisme noteren, maar de belangrijke issues van het feminisme en de opstand tegen de autoriteit, tegen het gezag en het patriërchaat van harte erkennen en steunen. Een nieuw soort collectiviteit bepleiten.

In het onlangs verschenen *Wij en het ik-tijdperk* houden Joke Turpijn en John Jansen van Galen *Het ik-tijdperk* uit 1980 tegen het licht van deze tijd. Wat is veranderd, wat bleef gelijk. Het is een verhelderend boek, dat ik graag in uw aandacht aanbeveel.

De termen 'me-decade' en 'ik-tijdperk' zijn zo ingeburgerd dat de jaren zeventig bijna uitsluitend worden gezien door die bril van verregaand egocentrisme, how can I make this about me. En hoe grappig dat is. Maar narcisme is een eenzijdige

benadering van het decennium. Alsof *alleen* de jaren zeventig narcistisch waren, of alsof de jaren zeventig *uitsluitend* narcistisch waren.

De opkomst van de jeugdcultuur en de toenemende welvaart sinds de jaren vijftig bracht een zeker zorgeloos hedonisme met zich mee in de generatie van na de oorlog, (*plaatje rock n roll en plaatje Jan Cremer*) maar toch zijn de jaren zeventig een wonderlijk collectivistische tijd van maakbaarheid en met z'n allen de schouders eronder, vergeleken bij onze tijd van selfies en slachtofferschap. De 'sociale media' – waarvan iedereen het woord 'sociaal' inmiddels ironisch gebruikt - leren ons dat in de digitale ruimte het geschreeuw van de miljoenen ikken luid en duidelijk klinkt. En hadden die ikken nu maar ieder voor zich een persoonlijke, originele klank en boodschap, het tegendeel is waar. Een zeurderig en soms rancuneus conformisme typeert iedere bubbel die een stelletje gelijkgestemden verenigt onder de dwang van de groepsopinie. Conformisme is bepaald iets anders dan het verlangen een collectief ideaal na te streven. Conformisme is angstig en behoudend. Conformistisch individualisme lijkt een contradictio in terminis maar is naar mijn gevoel de omschrijving van de huidige maatschappelijke polarisatie.

Hoewel velen licht nostalgisch zijn over de jaren zeventig en jonge mensen enigszins afgunstig beweren dat ze ook wel in die onbekommerde periode hadden willen leven, - ons ondertussen afdoend als hoogst hinderlijke boomers -, heb ik de jaren zeventig ervaren als een duister en gewelddadig decennium. Sloeg voor de al even gewelddadige jaren zestig de balans door naar het hoopvolle, opgewekte aspect, eindigend met de ietwat hysterische boodschap van de bloemenkinderen, de hippies en bevrijdende massale popfestivals, de jaren zeventig daarentegen kenterden langzamerhand naar bitterheid en teleurstelling, culminerend in de trieste jaren 80. De gouden tijd werd een loden tijd. Die Bleierne Zeit.

Hoe kon dat?

En is dat gevoel nu typisch subjectief en wordt het niet gedeeld door mijn generatiegenoten? Het zal er wel weer van afhangen wie je spreekt. Spreek je degenen die toen jong waren, mijn generatie dus, oude mensen inmiddels, dan zal er veelal een afgesleten nostalgisch verhaal worden verteld. De ruwe steen van de werkelijkheid is net zo lang gewreven tot hij glad was. Wij betraden massaal het wereldtoneel. We waren gewoon met veel. Heel veel. Dat was nieuw.

(plaatje)

Crosby Stills Nash and Young. *Déjà vu*. Album uit 1970. Grijsgedraaid. Het album heeft een sepia foto op de cover van de heren, gekleed als negentiende eeuwse zwervers met een muziekinstrument en een hond, genomen in de achtertuin van Crosby's huurwoning. Het retro-effect was een regelmatig terugkerend kenmerk in de mode. Lange rokken, lange haren, snorren en baarden. Enerzijds dapper de toekomst in, anderzijds hangend aan een romantisch beeld van het verleden. *Woodstock*, het populaire nummer van Joni Mitchell, prachtig gezongen door de mannen, was de signature song van de generatie. Een lied van belofte en een lied van dreiging. Niet een lied van 'ik' maar een lied van 'wij'.

Het is het lied van jonge mensen die naar Yasgur's Farm trekken om hun stempel te zetten op de komende tijd. Muziek was een manier om het levensgevoel uit te drukken, het was een manier om een politiek program te zingen, te scanderen, te schreeuwen, te dansen, te lachen. Zo willen wij dat het leven eruit ziet. De studentenopstanden hadden daartoe al de aanzet gegeven. We wilden meepraten over onze eigen toekomst. En ook over de toekomst van de wereld. We gingen, zoals het lied zegt, met z'n allen op weg naar Woodstock, overal was muziek overal was feest en we droomden dat bommenwerpers in vlinders veranderden. We are

stardust, we are golden, we staan voor een onmogelijke keuze, maar we moeten terug naar de tuin. Il faut cultiver notre jardin. De tuin van Voltaire's Candide. Je niet verliezen in metafysica maar doen wat gedaan moet worden. Wij wilden allebei.

Geen enkele jonge generatie heeft ooit een 'heile Welt' aangetroffen en evenmin een 'heile Welt' achtergelaten. Het is altijd hommeles. Dat zagen we heus wel. Maar de energie en de poëzie van bijvoorbeeld Bob Dylan gaf alle aanleiding te geloven in de macht van onze generatie. We hadden iets belangrijks te vertellen en we zouden de wereld veranderen. Een generatie die dat niet als program en overtuiging heeft is geen knip voor de neus waard. Dat program was een gezamenlijk program. Het vierde onze jeugd, onze lichamen, onze individualiteit, maar was nadrukkelijk gericht op de hele samenleving, de hele wereld. De tendens was afscheid van de 'oude vormen en gedachten' en een welkom voor de nieuwe ideeën, de experimenten, het andere, nog ongevormde, de belofte, de humor. Vergeet de humor niet. Politiek gesproken was de tendens bij jongeren duidelijk links, tegendraads en anti-burgerlijk.

(plaatje lou de jong)

Er was in Nederland heel wat stof af te vegen, er waren heel wat spinnenwebben te verwijderen, heel wat antimakassartjes in de vuilnisbak te gooien. Weg met die mufte stank van spruitjes, weg met de obsessies van de oorlog. Want de grauwsliur van de Tweede Wereldoorlog hing bij ons in Nederland over de samenleving. Pas in de jaren zestig was de echte verwerking op gang gekomen, en nog lang niet voltooid. De Weinrebaffaire was daarvan een pijnlijke getuigenis. Mijn favoriete columniste had het daarin helaas niet bij het rechte eind, maar dat nam ik haar niet kwalijk. De waarheid over de holocaust drong door, evenals de lang niet zo heldhaftige houding van de Nederlandse bevolking in en na de oorlog.

Er was veel om je voor te schamen. Die last wilden wij, naoorlogse generatie, afwerpen.

'Vrijheid' was het toverwoord. Vrijheid, gelijkheid en broederschap, de franse revolutie revisited. Waren de grote revolutionairen van 1789 niet allen bloedjong? De begrippen fungeerden als een mantra en een wetboek, een opdracht en een toetssteen. Overal moest vrijheid zijn, in de opvoeding *plaatje* (denk aan de anti-autoritaire creche), in de geestelijke gezondheidszorg *plaatje* (denk aan Dennendal), in je persoonlijke relaties *plaatje* (denk aan het open huwelijk), in de openbare ruimte *plaatje* (denk aan de damslapers). Gij zult vrij zijn 'or else'. Met het bevel tot vrijheid kwam de tweespalt in ons leven, omdat dwang en vrijheid elkaar uitsluiten. Vrijheid en gelijkheid hebben eveneens een conflictueuze verhouding. En dus is het met de broederschap in deze trits ook huilen met de pet op. Dat beseften we onvoldoende. Onze overtuiging stond geen twijfel toe. Hadden we vrijheid dan kwam de rest vanzelf. We bestormden de bolwerken van de fossiele macht.

De verheven emoties van toen zijn wat gedempt maar nog altijd in de kern in mij aanwezig. De drive was bedwelmend. Ik herken ze in de huidige generatie activisten, of ze nu van links of rechts zijn. Nu ja, ik houd meer van die van links dan van die van rechts. De idealen mogen meer of minder deugen, de emotie eronder is vergelijkbaar: wij zijn de voorhoede, wij zijn de toekomst.

Wanneer kwamen er barsten in de sixties-bubbel? In april 1970 maakt Paul McCartney het uiteengaan van de Beatles bekend. Een maand later wordt Andreas Baader in Berlijn bevrijd, waarmee in feite de Rote Armee Fraktion wordt opgericht. Aan het eind van het jaar bereikt de noordelijke toren van de Twin Towers in New York het hoogste punt. Maar het lot van de torens staat al in de sterren geschreven. Drie feiten die te denken geven over de toekomst, de vrijheid en de maakbaarheid, het noodlot.

Waren we in de jaren zestig jong en veelbelovend geweest, op een kinderlijke manier vrij, in de jaren zeventig was het speelkwartier over. We moesten verantwoordelijkheid gaan dragen, voor ons eigen leven en voor de wereld om ons heen. Hoe konden we vrij zijn én verantwoordelijkheid dragen? Dat kon alleen als we vrijheid en gelijkheid als sociaal en politiek program formuleerden.

Waar moesten we ons op richten als verantwoordelijke nieuwkomers? Hadden we voorbeelden, voorgangers, profeten? De Verenigde Staten had als land van belofte en eindeloze mogelijkheden, als voorbeeld en bron van inspiratie afgedaan. De vuile oorlog in Vietnam ging maar door. Het land werd verteerd door rassenonlusten en moorden op politici. De verbeelding aan de macht? (*plaatjes Kennedys, King, Lennon*) De jonge gebroeders Kennedy, symbolen van een nieuwe generatie, werden vermoord. Martin Luther King, de man met de droom, werd in 68 vermoord. In 1980 werd John Lennon, de zanger van *Imagine*, doodgeschoten. Watergate was het failliet van een open, democratische samenleving, al steekt dat bleekjes af bij de openlijke misdaden van de Trump-regering.

Moesten we dan iets met de andere kant, de Sovjet-Unie? China? Ja, sommigen vonden dat wel een goed idee. Het 'marxisties-leninistiese' gedachtengoed in zijn meest barre vorm vond weerklank onder een aantal Westeuropese intellectuelen. Sarte en De Beauvoir lieten zich in Moskou feteren en blinddoeken. Velen zwaaiden met Mao's Rode Boekje, terwijl Mao miljoenen chinezen liet omkomen tijdens de culturele revolutie en de grote sprong voorwaarts. De wortels van de huidige SP liggen in verering voor Mao.

Op ons eigen continent hadden we behalve een IJzeren Gordijn de slagschaduw van de fascistische en militaristische regimes in Griekenland, Spanje en Portugal. We leefden hier in een betrekkelijk kleine enclave van democratie, vrijheid en voorspoed.

Een deel van de jongeren koos niet zozeer voor vrijheid blijheid maar voor de ideologie van de radicale gelijkheid. Het kapitalistische stelsel dat - zoals bekend - grote ongelijkheid sanctioneerde ten behoeve van de vrijheid van enkelen, had afgedaan. Dat moest verdwijnen. Kon het niet goedschiks dan maar kwaadschiks. Het gebruik van geweld werd goedgekeurd wanneer het in handen was van de onderdrukten.

(Tussen haakjes: het is opvallend hoeveel oude thema's worden opgepakt door jongeren, die graag denken dat ze als eersten het probleem zien en willen veranderen. Soms zijn problemen zo groot dat er door opeenvolgende generaties aan moet worden gewerkt als aan een middeleeuwse kathedraal. Ik spoor jonge mensen dan ook aan de politiek niet teleurgesteld de rug toe te keren, maar oprecht en eerlijk en open aan die kathedraal mee te bouwen.)

In de jaren zeventig werd de gelijkheidsideologie vooral en vooreerst in het hoger onderwijs toegepast. (*plaatje maagdenhuis*) Aan de universiteiten veranderde veel na de bezetting van het maagdenhuis. Er was al veel veranderd. Na de oorlog had het land middenkader nodig. Daarom begon de regering een stimuleringspolitiek om door middel van beurzen en renteloze voorschotten, op grote schaal aan arbeiderskinderen toegekend, zich te verzekeren van geschoold talent. De instroom van studenten uit milieus die nooit toegang hadden tot hoger onderwijs veranderde de sfeer. Ik ben er zelf een vroeg voorbeeld van. Als eerste van de familie naar het gymnasium. Als eerste naar de universiteit. Daar moest ik een mij totaal onbekende code leren, de code van de hogere standen. Hoe ik moest eten, praten, denken, me gedragen. Ik werd me ervan bewust hoe ik werd gezien, en dat ik verkeerde woorden gebruikte. Dat was moeilijk. Als onze generatie nu het verwijt krijgt alles in de schoot geworpen te hebben gekregen, denk ik terug aan toen.

Eenmaal in de jaren zeventig had de hele tsunami van de babyboomgeneratie de alma maters overspoeld, die tot dan toe waren voorbehouden aan de elite. En met hen kwamen de nieuwe ideeën, kwam het gebrek aan respect voor de mores. De autoriteit van de hoogleraar werd betwist. Sterker nog: de hoogleraar had afgedaan, de studenten konden het zelf wel. Studenten, vervuld van idealen en voortdurend in de weer met blauwdrukken van een betere en rechtvaardiger samenleving, verwarden politieke actie met wetenschappelijke analyse. Het woord 'waardenvrij', dat een scherpe veroordeling van de geldende wetenschappelijke praktijk inhield, schalde door de hallen van de diverse faculteiten. Alles moest op de schop. De nieuwe tijd werd gesmeed in eindeloze bijeenkomsten waar de meest rigide ideoloog zijn standpunt aan de vergadering opdrong al was het alleen omdat men na vele uren simpelweg sufgeuld was. Nog nooit zo vaak de naam Marx horen bezigen door lieden die nimmer een regel van de man hadden gelezen of begrepen. Intimidatie en manipulatie waren tijdens die sessies aan de orde van de dag. De sfeer aan menige universiteit was om te snijden. Dat is nu opnieuw het geval.

Wat aan de universiteit gebeurde, stroomde over in de maatschappij. Tal van belangengroepen ontdekten de staking of de demonstratie. Alle oude aan de zuilen gebonden gewoonten losten op in de plotselinge actie-woede van boeren, burgers en buitenlui. De extremisten en de concurrerende splinters vonden we toen op links. Er schoten als giftige paddestoelen groeperingen op die het geweer schouderden en bommen leerden maken, die hun gelijk afdwongen door ontvoering en moord, en die terreur zagen als een zekere weg naar het collectieve heil, een noodzakelijke zuivering. Alle goede ideeën voor sociale rechtvaardigheid worden altijd verpest door de Robespierres, scherpshijpers en niets-ontziende idealisten, die hun menselijkheid en mededogen parkeren in de kelder van hun kille gelijk. Het excuus voor extremisme is vaak dat we die prikkel nodig hebben om in beweging te komen en ergens in het midden elkaar te vinden. Ik weet het niet.

(plaatje)

Intussen kregen we te maken met het sluipende gif van onze eigenhandige vernietiging van de planeet. Het Rapport van de Club van Rome uit 1972 *Grenzen aan de groei* gaf ons nog dertig jaar, dan was het met alle grondstoffen gedaan. Dan was het op. Dan was de planeet kapot. Adele Bloemendaal zong: Dertig jaar, nog dertig jaar om hem te raken, wat is nou dertig jaar om al je zonden goed te maken...

Dat rapport is een van de meest wezenlijke momenten van de jaren zeventig. *(plaatje sloopschepen)* De hele geschiedenis vanaf de vinding van de stoommachine, de industriële revolutie culminerend in de verwoesting door de oorlogen, vond zijn werkelijke kantelpunt in dat rapport. De economische groei moest de puinhopen van de oorlogen opruimen, welvaart brengen, een gouden toekomst beloven, maar dit waren de grenzen. Er valt van alles over te zeggen en op af te dingen, maar het was een schok, die we nog altijd voelen en niet hebben verwerkt.

Een jaar daarna brak de oliecrisis uit en sjeesde ik op een autoloze zondag door een lege stad naar de kraamkliniek waar mijn oudste dochter geboren werd. Was dit een wereld om kinderen in te zetten? De vraag begon zich nadrukkelijk voor te doen. Maar ik vond van wel.

Dalen we af naar het persoonlijke. De broederschap. De vriendschap. De liefde. Het persoonlijke is politiek. Gaan we kijken naar het ik. Waarom is voor mij persoonlijk het decennium duister en gewelddadig? In ieder geval verwarrend en moeilijk? Is dat werkelijk dat rapport van de club van Rome? Of is dat de logische last van de verantwoordelijkheid? Is dat de erosie door het leven zelf?

Tot mijn vreugde kwam ik midden in de soms heel ongemakkelijke seksuele revolutie - waarover later - de liefde van mijn leven tegen, met wie ik nog altijd samen ben. Onze woonsituatie was niet ideaal, maar leek op die van onze vrienden. We begonnen op een zolderkamer met alleen een kraan koud water. Geen eigen

wc, en al helemaal geen badkamer. Onze ouders hadden geen cent. Die konden niet helpen. Met veel moeite vonden we betere onderkomens. We kregen twee dochters. Tot zover het geluk. In 1975 overleed de enige broer van mijn man. We waren zeer op hem gesteld. Zijn dood sloeg een diep gat. Ikzelf kreeg te maken met een langzaam groeiende tumor achter mijn linkeroog, die de volgende zeven jaar van mijn leven beheerste. Daarnaast waren de rollen in ons gezin - ondanks alle gelijkheid - langs gebruikelijke lijnen verdeeld. Mijn carrière - voor zover daarvan sprake kon zijn - bleef ondergeschikt aan die van mijn geliefde. Ik verhuisde met hem naar de plaatsen waar zijn werk hem bracht. Hij was vaak op reis. Kinderopvang bestond niet. Ik zorgde voor de kinderen.

Om toch buiten te komen werd ik lid van de PvdA en actief in de gemeenteraad van Monster en de Westlandraad. Max van den Berg zag ik vanuit de verte op het partijcongres. Het kabinet Den Uyl was een hele opsteker. Er kon gewerkt worden aan de spreiding van kennis, inkomen en macht. Maar het tij zat tegen, en ondanks een grote verkiezingsoverwinning voor links, bewoog de politiek langzaam naar rechts. Ook dat een domper. Ik studeerde na mijn kandidaats thuis verder en voelde me vaak eenzaam en nutteloos. De theorie van emancipatie, vrijheid, gelijkheid was er wel, maar de praktijk was nogal weerbarstig.

Anja Meulenbelts (*plaatje Anja M*) *De schaamte voorbij* verscheen in 1976. Uit mijn aangeboren weerzin tegen goeroes, leiders, voortrekkers, wilde ik het boek toen niet lezen. Ik had Doris Lessings *The Golden Notebook* al gelezen. Meulenbelt kon me niets meer leren, dacht ik, misschien uit angst meegesleept te worden, misschien uit angst geconfronteerd te worden met mijn eigen tekortkomingen en de noodzaak mijn leven te veranderen. Deze zomer las ik het eindelijk en werd ik toch gegrepen door de oprechtheid, de openhartigheid en de durf. Vrouwen hebben allemaal een vergelijkbare strijd moeten leveren.

De jaren zeventig zijn onherroepelijk de jaren van de zogenoemde tweede feministische golf. Wat mij betreft de belangrijkste revolutie van die tijd, die veel goeds heeft bereikt. Nog altijd een voorbeeld, en hard nodig in grote delen van de wereld. Begonnen in de jaren zestig stroomde de vrouwenbeweging breed uit in de jaren erna. Er was een avant-garde, Dolle Mina, er was een harde onverzoenlijke kern, Paarse September, er was de politieke vertaling in de Rooie Vrouwen bij de PvdA (*plaatje rooie vrouwen*) en er was dat hele leger van jonge en oudere vrouwen die luid of gedempt het lied van de vrijheid en de gelijkheid en de zusterschap zongen. De strijd werd gevoerd op vele fronten: in het eigen hart, binnen het gezin, tegenover de moeders die vasthielden aan de veilige oude verdeling, in de samenleving tegen de macht van de mannen, de macht van de gewoonte, kortom: de macht. Er was veel te veroveren. Nog niet zo lang waren vrouwen handelingsbekwaam voor de wet. Nog niet zo lang zat een enkele vrouw in de politiek, meestal ongehuwd en kinderloos. Vrouwelijke ambtenaren werden ontslagen als hun man ook ambtenaar was. De beroepskeuze van vrouwen werd in de richting van praktische verzorgende vakken gestuurd. Kinderopvang bestond niet. Natuurlijk niet. Nergens voor nodig. Een van de belangrijkste taken van de vrouwenbeweging was: bewustwording en scholing. Als we mee wilden praten moesten we ook weten hoe. De VOS-cursussen, Vrouwen Oriënteren zich op de Samenleving, voorzagen in een grote behoefte.

Maar de strijd was taai. De weerstand groot, de vorderingen traag. We hebben er eigenlijk geen idee van hoe lang het duurt eeuwenoude culturele gewoonten om te buigen. Dat gebeurt niet in een oogwenk, door uitvaardiging van een wet, het stellen van een vrouwenquotum. Daar gaan decennia zo niet eeuwen overheen. Het was een beweging, ja, maar het was vooral een persoonlijk gevecht met voor elke vrouw de eigen vragen en problemen.

Een van de grootste misvattingen over vrijheid uit die tijd is - in het verlengde van de emancipatie - de seksuele revolutie. (*plaatje psp poster*) De uitvinding en verspreiding van de anticonceptiepil gaf aan vrouwen de vrijheid zelf te beslissen over haar vruchtbaarheid. Wilde ze geen kinderen, dan slikte ze de pil. Maar om bij de universiteitsarts in Leiden de pil voorgeschreven te krijgen diende je een verloofde mee te nemen. Omdat ze de pil kon slikken, was ze vrij om seksuele relaties aan te gaan met wie en wanneer ze maar wilde. De vrouw werd baas in eigen buik en baas in eigen bed. Dat is ontegenzeggelijk van grote emancipatoire betekenis. Maar wanneer opeens de poort naar de vrijheid opengaat, zijn daarmee niet alle oude beperkingen en gewoonten verdwenen. Met de vrijheid kwam de verplichting die vrijheid te benutten, niet door 'nee' te zeggen, maar door 'ja' te zeggen. Die verplichting werd ook door vrouwen ervaren. Nu ik vrij ben moet ik toch vrij doen. We doken dus de koffer in met bij wijze van spreken iedere aantrekkelijke man, vaak geveleid door zijn belangstelling, en bijna altijd in de ouderwets vrouwelijke hoop dat hij de ware zou zijn. De nu spreekwoordelijke toestemming was al gegeven door de pil te gebruiken. Ik wilde geen tut hola zijn. Ik wilde laten zien dat ik midden in de nieuwe tijd stond, dat ik het juk van de moeders had afgeworpen. De poster van een blote Saskia Holleman bij een koe in een weiland, een verkiezingsposter van de PSP in 1971, was daarvan het ultieme symbool. Het was een verwarrende portie vrijheid die we onszelf hadden opgedrongen. De oude man-vrouwverhoudingen speelden nog altijd een grote rol, ook bij geëmancipeerde vrouwen en keurige jonge mannen. Seksualiteit was wel een onderwerp van gesprek geworden, dank zij de NVSH op grotere schaal dan ooit, maar ik betwijfel of iemand van onze generatie in onze jonge jaren daadwerkelijk wist wat we ermee aan moesten.

Het ik-tijdperk signaleerde een tendens in de maatschappij: door de toenemende welvaart neigde de individu ertoe zichzelf te verwennen. Het topje van de piramide van Maslow was bereikt. Het ik stond in het centrum van de belangstelling met al zijn zekerheden en onzekerheden, zijn idealen en zijn frustraties. Hij probeerde de wereld te veranderen en botste pijnlijk op de grenzen van zijn eigen mogelijkheden. De jaren zeventig waren de jaren van geslaagde acties, van mislukte experimenten, van moed en overmoed, van zelfoverschatting en bedwelming, van duisternis en repressie. Alle affaires, van Dennendal tot Lockheed, van Watergate tot Weinreb, ademen de sfeer van moedwil en misverstand.

In 2005 mocht ik voor VPRO televisie Daniel Cohn Bendit (*plaatje cohn bendit*) langdurig interviewen. Beide geboren in 1945. Hij mijn idool toen ik in de zomer van 1968 naar Parijs ging om iets van de opstandige sfeer te proeven. Hij daar de kleine grote Tijn Uilenspiegel. In 2005 beiden al een eindweegs gevorderd naar het pensioen. Mijn haar was inmiddels wit, het zijne lang niet zo rood meer als het ooit was. We bakkeleiden over de Europese Grondwet. Die had ik afgewezen omdat hij niet democratisch genoeg was. Hij had de wet verdedigd omdat er tenminste een democratisch stapje werd gezet. Die tevredenheid met de minieme vooruitgang bevreedde me. Het is waar: de idealen van de jaren zeventig zijn licht beschadigd en gebutst door de decennia gekomen, maar ze zijn er nog. In het huidige ik-tijdperk dat karikaturale proporties heeft aangenomen zijn ze meer dan ooit nodig. Nee, Dany, het is nog niet klaar. Het is nog lang niet klaar....